

Махатадзе К. Г.,
аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного університету «Одеська юридична академія»

**ДИСПОЗИТИВНА РЕГУЛЯЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ
ПІД ЧАС ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У ВИГЛЯДІ ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ
АБО НЕНАДАННЯ ДОПОМОГИ ОСОБІ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ
В НЕБЕЗПЕЧНОМУ ДЛЯ ЖИТТЯ СТАНОВИЩІ**

**DISPOSITIVE REGULATION OF SOCIAL BEHAVIOR OF A PERSON
IN COMMITTING CRIMES IN THE FORM OF LEAVING IN DANGER
OR FAILURE TO AID A PERSON WHO IS IN A LIFE-THREATENING CONDITION**

У статті проведено дослідження впливу та ролі диспозитивної системи особистості на регуляцію соціальної поведінки під час вчинення злочинів у вигляді залишення в небезпеці або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя становищі. Охарактеризовано структуру диспозиції та досліджено її вплив на вибір моделі поведінки індивіда.

Ключові слова: особистість злочинця, залишення в небезпеці, диспозитивна система, регуляція соціальної поведінки індивіда.

В статье проведено исследование влияния и роли диспозиционной системы личности на регуляцию социального поведения при совершении преступлений в виде оставления в опасности или неоказания помощи лицу, находящемуся в опасном для жизни положении. Охарактеризовано структуру диспозиции и исследовано ее влияние на выбор модели поведения индивида.

Ключевые слова: личность преступника, оставление в опасности, диспозитивная система, регуляция социального поведения индивида.

In the article are researched the influence and role of the dispositive system of personality on the regulation of social behavior in the commission of crimes in the form of leaving in danger or failure to aid a person who is in a life-threatening condition. It is characterized the structure of the disposition and its influence on the choice of the model of the behavior of the individual.

Key words: criminal personality, leaving in danger, dispositive system, regulation of social behavior of the individual.

Постановка проблеми. У кримінології та психології однією з найбільш поширених проблем є спроба пояснити й передбачити поведінку особи з огляду на її схильності, готовність діяти в тій чи іншій ситуації певним чином. Не є винятком і поведінка осіб під час вчинення злочинів у вигляді залишення в небезпеці або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя становищі. Тому дослідження вказаного питання набуває важливого значення, особливо в контексті пошуку оптимальних заходів профілактики злочинів досліджуваного виду.

Метою статті є дослідження диспозитивної регуляції соціальної поведінки особи під час вчинення злочинів у вигляді залишення в небезпеці або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя становищі.

Виклад основного матеріалу. Питанню щодо регулятивних функцій різноманітних станів готовності особистості до певного способу дій у різних аспектах займалися В.М. Дрьомін, А.Ф. Зелінський, Ш.А. Надірашвілі, Д.Н. Узнадзе, В.О. Ядов та інші вчені. Вказані науковці зробили значний внесок у розвиток кримінологічної думки у вказаній сфері, однак дослідження диспозитивної регуляції соціальної поведінки особи під час вчинення злочинів у вигляді залишення в небезпеці або ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя становищі, залишилися не повними та мають фрагментарний характер.

Питанню щодо регулятивних функцій різноманітних станів готовності особистості до певного способу дій присвячена значна кількість наукових робіт. У доктрині готовність діяти певним чином визначають різними поняттями та категоріями – життєва позиція, спрямованість інтересів, ціннісна орієнтація, соціальна установка, суб'єктивне ставлення. Як зазначає В.О. Ядов, усе це – не що інше, як диспозиції особистості – фіксовані в її соціальному досвіді схильності сприймати й оцінювати умови діяльності, а також діяти в цих умовах певним чином [5, с. 14]. Надалі саме концепція, запропонована В.О. Ядовим, стане основою наших наукових пошуків.

Необхідно звернути увагу, що в кримінологічній науці проблема готовності особистості до певного способу дій (у контексті залишення в небезпеці або ненадання допомоги особі, що перебуває в небезпечному для життя становищі), попри свою актуальність, є недостатньо дослідженою.

Згідно з теорією Д.М. Узнадзе, будь-яка поведінка живої істоти передбачає обов'язкову наявність двох умов: наявність потреби та ситуації її задоволення, за існування яких (наявності) у суб'єкта виникає специфічний стан, який можна охарактеризувати як готовність, як установку його до вчинення певної діяльності, спрямованої на задоволення його актуальної потреби [4]. Як зауважує Ш.А. Надірашвілі, для розуміння таких складних форм психічної активності людини, як соціальна і свідомо діяльність, недостатньо брати до уваги лише установку,

яка виникає під впливом потреби та предметної дійсності. Науковець висунув теорію об'єктивації, згідно з якою природа специфічної психічної активності людини може стати зрозумілою на основі установки, яка утворюється під впливом моральних і соціальних вимог. Така форма установки вища за положенням і складніша за структурою. У її створенні, крім потреби та предметного середовища, беруть участь мислення й воля. У цьому випадку ці нові фактори сприяють появі в особистості установки, відповідальної за забезпечення здійснення свідомої поведінки, яка відповідає соціальним вимогам [3, с. 183]. У контексті сказаного В.О. Ядов зазначає, що явища диспозиційної регуляції поведінки вивчалися іншими авторами як феномени ціннісної орієнтації соціальних установок (атитюд), спрямованості особистості, тому можна зробити висновок, що у всіх цих випадках мають місце якісь різновиди установочних готовностей, особливості яких визначаються, з одного боку, специфікою потреб, а з іншого – конкретними умовами діяльності. Тобто потреба може виступати як стимул тільки в тій фазі розвитку, коли вона стає предметною [5, с. 33].

Для проведення дослідження особистості осіб, що вчиняють злочини, передбачені статтями 135, 136 КК України, у межах диспозитивної концепції необхідно визначити ієрархічну структуру потреб, умов діяльності та диспозитивних формувань, що виникають між потребами й умовами їх реалізації. За основу буде взято структури зі складовими елементами, що запропоновані В.О. Ядовим у межах вивчення диспозитивної концепції.

Структура потреб індивіда складається з трьох рівнів соціальної активності в суспільстві, середовищі, що її оточує: перший рівень – мікрогрупа, другий рівень – мезогрупа, третій рівень – макросередовище. Умови життєдіяльності, у яких реалізуються ті чи інші потреби особистості, також утворюють ієрархічну структуру. Наприклад, найнижчий рівень – найменш стійкі, мінливі «предметні ситуації», які постійно змінюються, що пов'язано з динамічністю змін самих потреб індивіда на цьому рівні. Наступний рівень – умови групового спілкування. Ще більш стійкі умови в різних сферах життєдіяльності – праця, дозвілля, сімейне життя. Максимально стабільні – це загальні соціальні умови існування людини: економічні, політичні, культурні сфери життя [5, с. 35]. Диспозитивна ієрархічна структура, за В.О. Ядовим, складається з чотирьох рівнів залежно від взаємодії потреб та умов життєдіяльності індивіда, що безпосередньо формує «установку» (модель) під час визначення поведінки [5, с. 36].

Диспозитивна структура виконує функцію регуляції соціальної поведінки індивіда від одиничного акту до діяльності. Тобто, як зазначає А.Ф. Зелінський, реагуючи на зовнішні та внутрішні подразники, індивід активно впливає на своє оточення, пристосовується до нього та пристосовує його до себе. Активність – найбільш широке поняття взаємодії людини зі світом. Вона властива всім живим

істотам і самоврядним технічним системам – від найпростіших автоматичних пристроїв до сучасних комп'ютерів. Поведінка – форма вияву активності. Діяльність – різновид поведінки й форма вияву активності. Поняття «діяльність» співвідноситься з «активністю», як вид – із родом. Діяльність має системний характер і підпорядкована загальній мотивації в рамках єдиної програми поведінки та полягає у зміні й перетворенні зовнішнього світу та самого діяча [2, с. 84–88]. Тобто, як зауважує В.М. Дрьомін, схема «активність» – «поведінка» – «діяльність» розкриває різну глибину психологічного аналізу соціальної активності людини [1, с. 83]. У зв'язку з цим логічним є висновок, що у всіх виявах соціальної активності диспозитивна система є регулятором під час вибору тієї чи іншої поведінки. Фактично її функціонування відбувається так: виникнення потреби, визначення умов життєдіяльності, актуалізація диспозиції.

Для дослідження ролі диспозитивної системи в соціальній регуляції поведінки індивіда під час вчинення злочинів, передбачених статтями 135, 136 КК України, було проаналізовано 191 вирок за вказаними статтями, проведено соціологічне опитування (опитано 400 респондентів) та здійснено інтерв'ювання експертів. З проведеного емпіричного дослідження вбачається, що чим частіше виникають окремі потреби в типових умовах життєдіяльності індивіда, тим швидше формується диспозиція, тобто оптимальна модель поведінки. У зв'язку з цим навіть незаконні або аморальні дії особи сприймаються нею як звичні, без внутрішнього морального осуду. Тобто спрацьовує механізм «я такий, як є». Експерти зазначають, що чоловіки, які застосовували насильство, наприклад, до жінок або дітей, стверджують, що «я нічого поганого не робив», «нічого такого не робив» тощо. По суті, формується звична модель поведінки, що містить систему елементів, які виникають послідовно – конфлікт, вирішення шляхом застосування тілесних ушкоджень, залишення людини без надання допомоги. Для жінок у цій сфері не характерне застосування систематичного насильства, а факторами вчинення насильницьких дій і залишення в небезпеці є емоційні зриви, нагнітання конфлікту.

Специфічною є поведінка жінок, що залишають у небезпеці своїх новонароджених дітей. Таких випадків було зафіксовано 21, що є половиною від злочинів, вчинених у побутовій сфері. Як правило, такі злочини вчиняються одразу після пологів (52,38 %) або протягом першого року життя дитини (28,57 %). Однак і в цьому випадку безпосередній вплив на вибір моделі поведінки має диспозитивна система, саме її найвищі рівні, що визначають загальну спрямованість особистості, цінності, моральні принципи та прийнятні моделі поведінки. Аналогічне значення стосується також випадків вчинення злочинів, передбачених статтею 135 КК України, в разі дорожньо-транспортних пригод.

У зв'язку з цим В.О. Ядов зазначає, що тільки в нормальних умовах поведінка залишається раціональною, бо її алгоритм формувався у взаємодії

всіх компонентів диспозитивної структури. Однак в обставинах, за яких сила емоцій, неадекватні ситуації стають настільки значимими, що поведінка втрачає раціональність. Щось подібне відбувається у стані гніву, депресії або в інших емоційно невірноважених умовах, що перешкоджають нормальному функціонуванню диспозитивної системи [5]. Як показують наші дослідження, стан гніву, інші емоційно-невірноважені ситуації в побутовій і дозвільній сферах є сталою поведінкою, що не впливає на зміну диспозиції під час вибору поведінки – це є новим видом диспозиції. Також опитані респонденти навіть за відсутності актуалізованої потреби на питання «Уявіть ситуацію. Ваш близький родич потрапив вночі у дорожньо-транспортну пригоду та збив незнайому людину. Одразу він зателефонував порадитися з Вами і повідомив, що свідків цієї події не було. Що б Ви відповіли йому?» у 6 % випадків відповіли «якщо не було свідків, то можна покинути місце дорожньо-транспортної пригоди». Це свідчить як про готовність до таких дій, так і про загальну спрямованість особистості. До того ж серед осіб, що допускають керування транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння, так само на це питання відповіли 31,58 % осіб. Тобто під час визначення моделі поведінки ключовими все ж є диспозиції найвищого рівня, що визначають ціннісну спрямованість особистості, – усвідомлення та ставлення до норм моралі, права, співжиття в соціумі. Не менш важливим є третій диспозитивний рівень – загальна спрямованість індивіда. Цікаво, що серед усіх осіб, які так відповіли на запитання, 75 % були безробітними або себе такими вважали.

Досить серйозно впливає на поведінку особи відчуття безвідповідальності за власні дії, відсутність свідків під час вчинення злочину та неперсоніфікованість потерпілого. Наприклад, на запитання «Уявіть іншу ситуацію. Ваш знайомий потрапив вночі в дорожньо-транспортну пригоду і збив незнайому людину. Після цього він покинув місце дорожньо-транспортної пригоди, оскільки був у стані афекту, і зателефонував Вам через 2 дні (свідків також не було). Що б Ви відповіли йому?» 19,6 % респондентів відповіли: «Не вчиняти будь-яких дій, хай все вирішиться само», а 12,6 % – «Знищити всі докази, що можуть свідчити про причетність до дорожньо-транспортної пригоди». Однак у разі, коли жертва є ідентифікованою і це близький родич, у 61,54 % випадків опитані особи змінювали свою відповідь на «необхідно звернутися до поліції». Тобто в конкретній ситуації за зміни умов життєдіяльності, однак за тотожних потреб модель поведінки може радикально відрізнятись. Тобто в кожній окремій життєвій ситуації індивід на підставі соціального досвіду, раціонального мислення та впливу емоцій визначає найбільш прийнятний вид поведінки. Звичайно, ми допускаємо певну похибку й неточності проведеного опитування, адже респонденти перебували у стані спокою й фактично відсутня емоційна складова, що характерна під час дорожньо-транспортних

пригод, однак проведене дослідження вказує готовність індивіда до вибору певної моделі поведінки.

Яскравим прикладом функції диспозитивної системи (психічної регуляції соціальної поведінки особистості) в межах досліджуваної теми є обставини вчинення злочину, встановленого у вирокі Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області у справі № 346/1608/14-к. Так, 8 грудня 2013 р. близько 22 години 00 хвилин між потерпілою ОСОБА_7, що перебувала за місцем проживання обвинуваченого ОСОБА_5 під час розпиття спиртного, та обвинуваченим ОСОБА_5 відбулась словесна суперечка, під час якої обвинувачений ОСОБА_5 наніс потерпілій ОСОБА_7 декілька ударів. Після отриманих ушкоджень потерпіла ОСОБА_7 лежала на ліжку в будинку, а обвинувачені ОСОБА_5 та ОСОБА_6 продовжували розпивати алкогольні напої. Надалі обвинувачені ОСОБА_5 з ОСОБА_6 винесли потерпілу ОСОБА_7 з будинку в господарську будівлю, а самі зайшли в будинок, де знову розпивали спиртні напої. О 17 годині обвинувачені ОСОБА_5 і ОСОБА_6 побачили, що потерпіла ОСОБА_7 без ознак життя. З метою приховання слідів злочину обвинувачений ОСОБА_6 переніс тіло потерпілої ОСОБА_7 із приміщення господарської будівлі та заховав [6].

Варто звернути увагу на покази свідків, що додатково характеризують умови життєдіяльності як потерпілої, так і обвинувачених. Наприклад, неповнолітня дочка потерпілої ОСОБА_7 пояснила, що її мати працювала на лісопосадженнях і після роботи неодноразово залишалась на ночівлю в господарстві обвинуваченого ОСОБА_5. До того ж 8 грудня 2013 р. матір не прийшла додому, а мобільний телефон її був вимкнений. Протягом тижня матір додому не повернулась, а її телефон далі не відповідав, у зв'язку з чим лише 15 грудня 2013 р. дочка повідомила тітку про відсутність матері. Матір часто вживала алкогольні напої. Факт того, що дочка довго не повідомляла нікого про відсутність матері, говорить як про усталеність такої поведінки останньої, байдуже ставлення до виховання неповнолітньої, егоцентризм, антигромадський спосіб життя тощо.

Очевидно, що через призму диспозитивної системи ключовим у досліджуваній ситуації є найвищий (ціннісний) рівень і другий рівень (соціально зафіксовані установки) диспозитивної структури. Соціальні установки формуються, з одного боку, під впливом предметних потреб соціального існування, з іншого – відповідних умов соціальної дійсності. У контексті перших факторів, що впливають на зазначений диспозитивний рівень, основною потребою є включення та взаємодія в певній соціальній групі (у цьому випадку – близькі знайомі) та визначення окремого місця в цій соціальній групі, утвердження в цій групі власного «Я». Другою групою факторів, що впливають на формування диспозитивного рівня системи, є умови життєдіяльності індивіда. Наприклад, вибір кола спілкування здійснюється за спільними інтересами (у цьому випадку розпивання алкогольних напоїв тощо), соціальним становищем,

матеріальним достатком тощо. Тобто протягом значного проміжку часу основні вимоги, спрямованість, ідеї групи, до якої належить індивід, залишаються незмінними. У зв'язку з цим формування диспозиції не відбувається раптово, воно підкріплюється соціальним, практичним, професійним, ціннісним досвідом і на момент виникнення потреби та за наявності умов актуалізує диспозицію. Тобто в досліджуваній ситуації розпивання алкогольних напоїв було систематичним, що неодноразово було підґрунтям конфліктів, сварок. До того ж застосування насилля є супутником такої поведінки особи. Однак юридичної кваліфікації така поведінка не зазнавала, оскільки не було тяжких наслідків або смерті. У цьому випадку ключовим щодо смерті потерпілої був не факт нанесення тілесних ушкоджень, що за високим ступенем вірогідності були систематичними, а вплив зовнішніх факторів – низької атмосферної температури. Тобто диспозиція за тотожних потреб та умов життєдіяльності є відносно сталою.

Під час побудови моделі поведінки та визначення місця в ній злочинів, передбачених статтями 135, 136 КК України, необхідно мати на увазі, що вони є одним із незворотних наслідків. До інших незворотних наслідків можна віднести вчинення інших злочинів, що мають за змістом тотожні наслідки, однак передбачені іншими статтями кримінального закону, наприклад тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, вбивство з необережності (або інші привілейовані склади злочинів), вбивство матір'ю новонародженої дитини тощо. Однак така ситуація не завжди прослідковується у сфері дорожньо-тран-

спортних пригод. Диспозиція на вчинення певних дій у суб'єкта, як правило, відсутня; він уперше переживає такий соціальний, емоційний досвід, тому й детермінанти відрізняються в частині суб'єктивного ставлення до події (наприклад, однією із причин залишення в небезпеці є страх кримінальної відповідальності).

Висновки. Отже, під час дослідження вироків у кримінальних справах за статтями 135, 136 КК України, опитування експертів (працівників соціальних служб), проведення соціологічних опитувань вдалося встановити, що вчинення злочинів у побутовій і дозвільній сферах характерне для певної групи осіб, здебільшого з досить низьким ціннісно-культурним рівнем, високим рівнем соціально-педагогічної занедбаності, аморальним способом життя, зловживанням алкогольними напоями, схильністю до насильницьких злочинів тощо. Вчинення злочинів, передбачених статтями 135, 136 КК України, пов'язуються із самою криміногенністю особистості.

Під час дорожньо-транспортних пригод не виявлено такої закономірності, оскільки навіть наявність самого транспортного засобу підтверджує певну матеріальну забезпеченість, а саме вчинення злочину скоріше ситуативне у зв'язку із стресовою ситуацією, алкогольним сп'янінням тощо. Варто звернути увагу, що залишення в небезпеці особи після спричинення потерпілому тілесних ушкоджень не є винятком, а одним з актів звичної поведінки для суб'єкта. У зв'язку з цим подальші наукові пошуки будуть здійснюватися в межах теорії готовності (схильності) особи до певної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дрьомін В.М. Злочинність як соціальна практика: інституціональна теорія криміналізації суспільства: монографія. Одеса: Юрид. л-ра, 2009. 616 с.
2. Зелінский А.Ф. Кримінальна психологія: научно-практичне видання. К.: Юрінком Інтер, 1999.
3. Надірашвілі Ш.А. Установа і діяльність. Тбілісі: Мецніереба, 1987. 362с.
4. Узнадзе Д.Н. Експериментальні основи психології установки. Тбілісі: Издательство Академии наук Грузинской ССР, 1961. 211 с.
5. Ядов В.А. Саморегуляція і прогнозування соціального поведіння людини: Диспозиційна концепція. 2-е розширене вид. М.: ЦСПиМ, 2013. 376 с.
6. Вирок Коломійського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 4 серпня 2014 р. у справі № 346/1608/14-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>